

РЕСПУБЛИКАМИЗ ХУДУДИДАГИ АВТОМОБИЛ ЙЎЛЛАРИ ВА ЙЎЛ ЁҚАСИНИНГ ЛАНДШАФТ ЕЧИМЛАРИ

Абдуллаев Азимжон Карим ўғли.

Термиз давлат университети Архитектура
ва қурилиш факультети талабаси

Илмий раҳбар: Убайдуллаев Анвар Азамович.

АННОТАЦИЯ

Худудининг иқлим шароитидан келиб чиққиб ландшафт ечимларини ишлаб чиқишда маҳаллий ва иқлимлаштирилган манзарали ўсимликлардан фойдаланилган ҳолда худудни ободонлаштириш тўғрисида илмий изланишлар натижалари келтирилган.

Калит сузлар: *ландшафт ечимлари, ўсимликлар композицияси, эстетик ва функционал сифатлар, бир йиллик ва кўпйиллик гул ўсимликлар, технологик кашфиётлар, очиқ муҳитлар, ҳиёбон, сайилгоҳ, арид худудлар, экология, яшил архитектура, манзарали дарахт ва буталар.*

Ўзбекистон – кам ўрмонли мамлакат, шу сабабдан яшил ўсимликлар бу ердаги табиат кўринишини белгилайди. Мамлакатимизда аҳоли яшаш жойлари, йўллар, ирригация иншоотлари, сув омборларини кўкаламзорлаштириш ишлари кенг кўламда олиб борилади. Ихота ва тоғ мелиоратив ўрмончилик улкан аҳамиятга эга, чунки сув, ҳаво ва тупроқни муҳофазалашда ўрмоннинг ўрни беқиёсдир.

Республикаimizдаги халқаро, давлат ва вилоят аҳамиятидаги автомобиль ва темир йўллари атрофларини ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш, йўллар ёқасида боғлар барпо этиш ҳамда шамолдан ҳимоялаш учун ихоталар ташкил этиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11 сентябрдаги қарори билан 2018–2020 йилларда автомобиль йўллари, жумладан шаҳарларнинг умумий фойдаланишдаги автомобиль йўллари ва кўчаларини кўкаламзорлаштириш дастури қабул қилинди.

Республикаimizдаги халқаро, давлат ва вилоят аҳамиятидаги автомобиль йўллари, аҳоли турар жойлари – шаҳарлар, туманлар, қишлоқ ва посёлкаларни кўкаламзорлаштириш – бу жойларни ободонлаштиришнинг асосий воситаларидан бўлиб ҳисобланади.

Автомобил йўллари ободонлаштириш асосан йўл бўйи ихотазорлари бўлиб, йўлни емирилишдан сақлайди, ҳаракат хавфсизлигини таъминловчи қулай иқлим ва гигиеник шароитларини вужудга келтиради.

Ушбу экинзорлар рельефнинг текислик жойларида, қаторлаб экиш йўли билан барпо этилади, қаторлар сони йўл четидаги кенглик билан белгиланади. Қишлоқ хўжалик экинлари чегарасида яратилган кўпқаторли экинзорлар бир вақтнинг ўзида далани ҳимояловчи ихотазорлар бўлиб хизмат қилади.

Йўлнинг тепалик жойли қисмларида асосан дарахт-буталар жойлаштирилади. Қаторли ихотазорлар Ўзбекистоннинг жанубий туманлари йўлларида алоҳида аҳамиятни касб этади. Лекин, бир хилдаги қатор экинзорлари транспорт ҳайдовчисини толиқтириб қўяди. Йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш мақсадида, қаторли экинлар орасида манзарабоп дарахтлар гуруҳи, буталар гуруҳи ва уларни аралаш экинзорларини барпо этиш мумкин [1-3]. Йўлнинг бўлиш қисмида қаторли буталар, буталар гуруҳлари, паст бўйли дарахтлар, гуллар экилади. Уни чегаралаш учун бордюорлар, яшил тўсиқлар ёки бетонли деворча барпо этилади. Бўлиниши қисмидаги дарахтлар газонларда (чим устида) экилади.

Автобус бекатларининг орқа томонидан қаторли экинзорлар; бекатнинг иккала томонида эса – дарахт ва буталарнинг алоҳида ёки гуруҳланган экинлари яратилади. Имконияти мавжуд бўлган жойларда, бекат олдида рабаткалар жойлаштирилади. Очик ҳудуд бор бўлган жойларда бир ёки бир нечта турлардан кичик дарахзорлар экилади [1]. Бу жойлар дам олиш учун мослаштирилади.

Темир йўлларни кўкаламзорлаштириш: кўп қаторли ўрмон экинзорларини яратиш (йўлларни қум ва қор кўчкиларидан муҳофазалаш мақсадида); темирйўл ёнидаги поселкаларни кўкаламзорлаштириш яқин жойда жойлашган сув ҳавзалари ва кўлларни кўкаламзорлаштириш; темир йўл вокзалларини кўкаламзорлаштиришни ўз ичига олади.

Экинзорлар транспорт қатнови жадал бўлган кўчалардаги карбонат ангидриди газини тўпланишини камайтиради. Р.А. Бабаянц маълумотларига кўра, йирик кимё заводидан 2-2,6 км масофадаги тилоғоч, шумтол, қайин, эман дарахтлари 75-100% гача қуриб кетган, олма, тол, жасмин, терак барглари эса 30-75% га зарарланган [4-6].

Атмосфера ҳавоси ёқилғининг тўлиқ ёнмаган чиқитлари – кукун

углеводород бирикмалари билан ҳам ифлосланади. Инсоннинг нафас олиш йўлларида ҳаво таркибида аралашманинг 13 дан 48% гача [5] бўлган қисми ушланиб қолади. Заҳарли моддаларнинг қолган қисми инсоннинг ички органларига ўтиб, организмнинг захарланишига олиб келади.

Ўзбекистоннинг аҳоли яшаш жойларида ёз мавсумида ҳавонинг юқори даражада чангланиши кузатилади. Бунга сабаб – сариқ, кумоқ тупроқларнинг ўзига хос физик хоссалари ҳамда воҳаларни қамраб турувчи кумликларда эса диган гармсел шамолларининг таъсиридир. Яшил экинзорлар шаҳар кўчаларининг ҳаво алмашинувини яхшилайти ва уни тозалашга имкон яратади. Тўлиқ кўкаламзорлаштириш натижасида ҳаво чангдан деярли батамом тозаланади. Бунда ўсимликлардан ажралиб чиқадиган фитонцидлар ҳаводаги зарарли микробларни 40-50% га камайтиради. Хатто, қиш ойларида дарахтларнинг барглари бўлмаса ҳам, уларнинг чангдан ҳимоялашдаги аҳамияти катта. Ҳавонинг тозаланиши таъминлаш учун бошқа қўшимча тадбирлар – саноат корхоналари чиқиндиларининг тарқалишини олдини олиш чора-тадбирлари билан бирга кўчаларни ободонлаштириш ҳам муҳимдир.

Ёз мавсумида дарахт ва буталар баргларидаги чангни тез-тез ювиб туриш зарур, акс холда экинзорлар аста-секин нобуд бўлиши мумкин. У ёки бу турдаги дарахт ва буталарнинг чангдан ҳимоялаш хусусиятини ўрганиб, уларни тўғри танлаб жойлаштирилса, юқори ҳимоя самарасига эришиш мумкин.

Мухандислик ва экологик-биологик жиҳатдан тўғри лойиҳалаш орқали яшил экинзорлар ишининг санитарлик вазифаси самарадорлиги таъминланади. Яшил санитар экинзорларни барпо этишда шамол йўналиши, атмосферага тарқаладиган чиқитларнинг тури, баландлиги ва таркиби, кимёвий ва физик хоссалари инобатга олиниши лозим.

Экинзорларнинг тузулиши, кенглиги, баландлиги ва дарахт турлари таркиби ушбу кўрсаткичларга чамбарчас боғлиқ. Йирик шох-шаббали, тукланган, ажинсимон, ғадир-будир, нотекис баргли дарахт турлари (эман, қайроғоч, тут, қора ёнғоқ, оқ терак, чинор, майда баргли жийда, зирк, каталпа, совундарахти, каркас ва б.) ҳаводаги чангни яхши ушлайти. Худди шулар захарли кимёвий бирикмаларни, айниқса, карбонат ангидридини тортиб олиб, ўзлаштиради.

Нина барглилар япроқ барги дарахтларга нисбатан чангни кўпроқ ушлаб қолади. Куз, қорсиз қиш ва эрта баҳорда, аҳоли турар жойларида чанг кўп тўпланганида нинабарглиларнинг аҳамияти катта, чунки бу вақтда баргли дарахтларнинг япроқлари бўлмайди.

Баланд ўсувчи эман, софора, айлант, қайроғоч, шумтол дарахтлари катта барг сатҳига эга бўлганлиги учун, улардан тузилган яшил массивлар атмосферани транспорт – саноат чиқитлари ва чангларида яхши ҳимоя қилади.

Ўсимликлар барглари юзасида тўпланган чанг таркибида қуйидаги оғир металллар ва микро элементларнинг заррачалари бўлади: қўрғошин, темир, титан, мис, рух, никел, кобальт, марганец ва бошқалар. Йирик корхоналар атрофида

тарқалган чанглар таркибида (кул хажмидан) 37,9% темир, 15,3% алюмин, 2,7 % мис, 0,9% титан, 0,8% марганец ва 0,2% кўрғошин моддалари мавжуд. Атмосфера ва тупроқнинг оғир металлар қолдиқлари билан зарарланиши оқибатида, уларнинг ўсимликларда тўпланиши кузатилади, чунки ўсимликлар барглари, поялари ва илдизлари ушбу моддаларни ўзида жамлаш хусусиятига эга. Айниқса, кумли тупроқларда ўсадиган ўсимликлар илдиз тизими орқали металлар қолдиқларни ниҳоятда юқори даражада ўзлаштириб, ўзида тўплаб олади. Бундай ерлардаги ўсимликлар баргларида кулнинг хажми бир ярим – икки бароварга ошиб, 13-17% ни ташкил этади. Шу сабабдан, йирик саноат корхоналари ва автомобил йўллари атрофида ва ёнида ўрмон ихотазорлари барпо этиш мақсадга мувофиқдир.

Нинабаргли дарахтлар оғир металлар ва микроэлементларни ўзлаштирувчи ўсимликлар ҳисобланиб (арча, қарағай, можжевельник, туя), ҳаво таркибининг заҳарланишини белгилаб берувчи индикаторлар вазифасини бажаради, чунки улар танасида некрозлар пайдо бўлиши ҳамда ниналари тўкилиши ҳавода хаддан зиёд заҳарли аралашмалар борлигидан далолат беради.

Шу сабабдан, минтақаларда шамол йўналишига тўсқинлик қиладиган перпендикуляр тарзда ихота дарахтзорлари барпо этилади, шаҳарларда эса –кент яшил ҳиёбонлар вентиляция йўлаклари вазифасини бажаради.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Уралов А.С., Адилова Л.А. *Ландшафт архитектураси. Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент - 2014. - 382 б.*
2. Раҳимов К.Д. *Бог-паркларни лойиҳалашнинг замонавий йўналишлари. Ўқув қўлланма. Тошкент —Маишхур-пресс, 2017.-267 б.*
3. Крижановская Н.Я. *Основы ландшафтного дизайна. Ростов-на-Дону «Феникс», 2005. -205 стр.*
4. Исакова Д. Е. *Ақлли боғлар ва уларни Ўзбекистон ҳудудида татбиқ этиши. Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган диссертатсия. Самарқанд. 2016. -97 б.*
5. Досахметов А. О. *Аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштириши. Маърузалар матни. Тошкент, ТошДАУ, 2001.*